

Svenskt och gregorianskt

I sina intressanta undersökningar om förbindelserna mellan Sverige och Ostpreussen under 1520-talet har Gottfrid Carlsson — nu senast i en uppsats i festskriften till Otto Scheel¹ — uppmärksammat den deputation från Königsbergs, som i augusti 1526 befann sig i Stockholm för underhandlingar. Hertig Albrechts representant, Georg Rudolf, har i efterlämnade och bevarade brev också givit en del besked om den reformatoriska rörelsen i Sverige samtidigt som han, enligt egna uppgifter, gjort den svenska kungen och reformatorerna uppmärksamma på bl. a. Hans von Schwarzenbergs författarskap.

Under delegationens uppehåll i Stockholm utkom — jag citerar Gottfrid Carlsson — ”från det därvarande kungliga tryckeriet den första svenska översättningen av Nya testamentet som Sveriges båda reformatorer Laurentius Andreae och Olaus Petri hade redigerat”. Han påpekar också att inom den korta tiden av några veckor en ny upplaga utgivits. Av den första finnas endast några få exemplar, den senare skiljer sig från den förra endast genom ett tillagt perikopregister. Carlsson håller före att anledningen till att detta register tillagts kan ha varit impulser från Königsberg, där sådana perikopläsning på modersmålet redan övades.

Det kan törhända ha sitt intresse att påpeka att enligt K. G. Ljungrens undersökningar av behandlingen av namn i äldre reformationskrifter (ANT: 1941) registret icke synes ha sammanställts av Olaus Petri, men registret är icke en översättning av någon tysk förlaga utan ett självständigt verk av någon svensk. Det anknyter till den gudstjänstliga praxis, som måste ha varit rådande i Stockholm vid denna tid.

Det är för vårt ämne av intresse att fastslå att den första större urkund på folkmålet, som föreligger från reformationens genombrottsår, äger ett direkt *kultiskt* syfte, och avser att tjäna gudstjänsten. Registret anger att det utarbetats ”på det att man må kunna finna de stycken av evangelier och epistlar, som läsas i tidegården kring om allt året”. En sådan föreläsning av evangeliet på svenska i mässan, efter recitationen av det latinska evangeliet, var ingen nymodighet. Det föreligger från medeltiden upprepade föreskrifter och bestämmelser, som ålade prästerna skyldighet att föreläsa evangeliet på svenska. Försummelse häremot var t. ex. i Strängnäs stift sedan 1441 belagt med 3 markers böter.

Men huru föredrogs de svenska texterna i mässa och tidegård ur den svenska översättningen av NT, som mot slutet av 1526 distribuerades till

¹ Beiträge zur deutschen und nordischen Geschichte.

de olika stiftens kyrkor till ett fastställt pris av 3 marker örtug, enligt en uppgift i Kumla kyrkas räkenskapsbok.

Därom ger urkunden själv besked om man granskar interpunktionen. Det är inte bara genom perikopregistret, men genom själva boken, som den uppmärksamme iakttagaren finner att han i NT 1526 har ett för kultiskt bruk avsett tryck. Texten är indelad på liknande sätt som texterna i de medeltida missalena och breviarierna och avsedd att sjungas på samma lektionstoner som de. Interpunktionen är med andra ord avsedd att hjälpa prästen vid recitationen av texterna, icke såsom i vår nuvarande bibel, verkställd med hänsyn till grammatiska och liknande hänsyn.

Om någon till äventyrs vill betvivla riktigheten härav kan bevis härför hämtas ur Laurentius Petris för hela den liturgiska sången i Sverige grundläggande läroframställning, traktaten *De punctis*, som Natanael Franzén utgivit efter en avskrift från år 1566. Det finnes f. ö. anledning anta att utgivaren har rätt i sin förmodan att Laurentius Petri delgivit samma regler redan åt disciplarna i katedralskolan i Uppsala, när han var lärare där innan han blev ärkebiskop år 1531, som dem han pliktenligt gav såsom ärkebiskop åt sina präster om den ton, som skulle hållas i ärkestiftets kyrkor.

Sedan Laurentius Petri i den nämnda skriften genomgått reglerna för den latinska recitationen, som han alltså fortfarande anser att hans präster skall behärska, övergår han till frågan (enligt Franzéns något fria översättning):

Men vad säger du nu angående textläsningen på folkspråket (in vulgari lingua)? Svaret lyder: "I själva verket ingenting utom vad som hittills erinrats om angående den latinska textläsningen. Och därför böra de som framsäga läsningarna på folkspråket, rätta sig efter redan ovan föreskrivna regler — dock med iakttagande av, att accenten förlägges till för densamma lämpliga och naturliga stavelser i överensstämmelse med kvantiteten hos folkmålets ord, något som icke bör vara svårt."

Vidare tillägger Laur. Petri om den icke avslutande delningen i den meningen att den "tecknas något annorlunda i våra biblar på folkmålet än i själva de latinska." I de latinska användes nämligen comma eller dubbelpunkt, där de svenska översättningarna ha virgula med åtföljande stor bokstav. — "Om man under framsägningen ej uppmärksammar detta förhållande kan det lätt förorsaka misstag hos den som läser de heliga lektionerna ur våra biblar."

Vad betyder detta? Svar: när kultens försvenskning begynte så började den i gudstjänstens centrala del: bibelperikopen föredrogs på svenska. Men detta skedde på alldeles samma sätt som vid föredragandet av de latinska texterna under medeltiden. Laurentius Petri anbefaller att man skall bruka samma regler vid den svenska textläsningen som i den latinska. Det sker inget brott på denna punkt i den musikaliska traditionen. Man följer de gamla reglerna, och brukar den svenska texten som underlag.

Man förutsätter att de präster, som lärt sig vid katedralskolan och katedralkyrkan att sjunga de latinska texterna, utan vidare skall kunna recitera på svenska (märk att ärkebiskopen anser att detta icke skall vara svårt, för dem). Så lyfte man från första början det gregorianska arvet in i den reformerade svenska kyrkan.

Detta gällde icke endast för Upsala ärkestift. Vi har bevis för att de olika stiftens mycket omsorgsfullt bevarade sina egna sångtraditioner fram till det karolinska enväldet, som gjorde den musikaliska kyrkliga enheten till likriktning.

Och det var inte bara lektionerna, som lyftes över till den reformerade svenska kyrkan. Nästa stora uppgift var överförandet av ordinariet i mässan till svenska. För ärkestiftets vidkommande skedde detta så snabbt att hela den gamla ordinariemusiken, som nedärvts från medeltiden förelåg försvenskad vid nyåret 1541, såom Hög- och Bjuråker handskrifterna utvisa. Detta är en bragd som vittnar om vilket väldigt mått av kunnande på det liturgiska och musikaliska området som man besatt i Uppsala; det kan väl inte vara någon större risk att tillägga Laurentius Petri äran härav, även om han uppenbarligen icke gjort allt själv. Denna translitterering av de gamla gregorianska melodierna visa dels att den till reformationskyrkan överlämnade musikaliska traditionen i stort sett lyckligt gått fri från den deformering, som samtidigt skett under humanistiskt inflytande på kontinenten, dels att man var så väl förtrogen med själva melodiernas rytm, att den svenska textbehandlingen i stort måste betecknas såsom ännu i dag förebildlig.

I Höghandskriften finnes brudmässans ton utskreven. Den försvinner ur handskrifterna under 1500-talet. Orsaken är som Laur. Petri skriver i sin nyss citerade traktat: det är inte nödvändigt att lämna föreskrifter om prefationstonerna emedan man nästan överallt har föreläsningssättet (pronuntiationes) inskrivet i den tryckta svenska mässan.

Laurentius Petris arbete för bevarande av den gregorianska sången i den reformerade svenska kyrkan, måste man hålla i minne för att överhuvudtaget förstå den följande utvecklingen intill våra dagar. Det torde också vara tillbörligt att våra dagars strävanden inom den gudstjänstliga sången bygger på denna grund.

Vi kan inte nu följa den historiska utvecklingen i detalj. Vi känner alla att den liturgisk-musikaliska utvecklingen överhuvudtaget tecknar en nedåtgående kurva över koralpsalmboken av år 1697, där musiken till ordinariet starkt reducerats, men ändock i stort sett väl bevarats i överensstämmelse med Uppsala-traditionen, till Haeffner, vars Uppsalaupplaga av den svenska mässan från år 1817 reducerat ordinariets musik till ett absolut minimum, men som ändock fortfarande bygger på arvet från Laurentius Petri.

Vid slutet av 1800-talet vänder emellertid kurvan. I 1800-talets sista årtionde begynte den kyrkomusikaliska restaurationen och dess första

större musikaliska dokument är Musiken till den svenska mässan av år 1897. Det var då av avgörande betydelse att en av ledamöterna i den kommitté som utarbetade detta verk var kyrkoherden Richard Norén. Hans namn bör icke vara okänt för den yngre generationen inom KSV. Han måste räknas till en av våra verkliga kyrkofäder. Hans gärning vore värd en grundlig undersökning. Vi erinrar oss under vördnad att det i år är 30 år sedan han lämnade sitt värv att rykta sången i det jordiska templet. Det var också av den största betydelse att han hade haft tillfälle att lära känna och ingående studera den av honom upptäckta Bjuråkerhandskriften, och senare den av kyrkoherde Fredlund framdragna Högandskriften.

Därigenom hade Norén lärt känna den rika musikaliska skatt, som reformationskyrkan ägde och han hade mod att med den, skall vi säga, frenetiska energi, som den första generationen av KSV-are ägde, påyrka plats för den gregorianska sången i mässmusiken. Den form vari dessa melodier återgavs åt den svenska kyrkan år 1897, var ju tidsbetingad såsom allt vårt verk är, men i det stora hela innebar hans insats en utomordentlig vinning för vår kyrka.

Vid sidan om det återställda gregorianska materialet presenterade kommittén åtskilligt annat, delvis nykomponerat i bästa 1890-tals stil, av Lindegren, Gunnar Wennerberg m. fl. Detta presenterades nu sida vid sida och allt ställdes till församlingens förfogande. Urvalet fick "församlingen" ombesörja. Vad är nu församlingen för något? I det här fallet var det då som nu, detsamma som präster och organister, d. v. s. de som avgör om den gudstjänstliga musiken från fall till fall och som på det sättet så småningom formar församlingen efter sin musikaliska smak och uppfattning.

Vad hände nu? Urvalet utföll på det sättet att praktiskt taget blott den gregorianska sången överlevat intill våra dagar. Undantagen äro så få att de kan räknas på ena handens fem fingrar.

Den sista omformningen av handboken föranledde även en genomgripande revision av musiken till svenska mässan, som föreligger i Mässbok I av år 1942. I stort sett kan den boken karaktäriseras såsom en fortsatt vandring på den gregorianska restaureringens väg. Kurvan har under de sista femtio åren brant stigit i höjden från bottenläget vid 1800-talets slut.

Mässboken ger intryck av den kontinentala utvecklingen på den gregorianska sångens område. Det tidigare 1897 åter upptagna materialet har tvättats till större stilriktighet. Det märkes i ordinariets nya rytmsättning och riktigare behandling av tonarterna. I nattvardsmässan har ett nytt alternativ till prefationstonen upptagits och det följer de regler, som reformationshandskrifterna anvisa.

Bland det återupptagna erinrar jag om de tre stora laudamusmelodierna, samtliga gregorianska. Intressant är ju den melodi, som upptogs redan i

koralboken av år 1939 och som i mässboken införts under julserien. Parentetiskt kan det frågas om icke alla tre Laudamusalternativen nu borde införas i nytryck av korالبok och melodipsalmbok, och helst tillsammans med Gloria. Julmelodien har ju ganska snabbt vunnit en förhållandevis god ingång och spridning, den är ju också lättillgänglig och nästan modernt tilltalande. Den är ett fynd direkt ur Kyriale romanum, hämtad ur Missa de Angelis och så relativt ung som från 1500-talet, och så vitt jag vet, icke belagd i äldre svenska källor. De båda andra melodierna för påsk och trefaldighetstiden äro däremot gammalt arvegods, förefintligt ännu i 1697 års korالبsalmbok.

Men framför allt erinrar jag om det nytillkomna: högtidsdagarnas introitusmelodier. Aldrig tidigare har ett så stort antal introitusmelodier upptagits för bruk i den evangeliska svenska kyrkan. Här har ett gregorianskt inslag av största skönhet skänkts åt mässan. Liksom år 1897 har detta ställts sida vid sida med nykomponerade melodier, byggda på lutherska koralmelodier. Detta är riktigt. Den gregorianska sången bör få visa sin egen inneboende kraft att göra sig gällande i konkurrensen. Det var en tes som ivrigt förfäktades av vår hädangångne vän Fredrik Martin Allard. Det är tillbörligt att hans namn förblir levande i KSV-kretsar.

I själva verket är det mycket märkligt att den gregorianska restaurationen, som inleddes år 1897 har kunnat föra oss så långt på ett halvt sekel. Det tog i varje fall två århundraden att bryta ned den gamla traditionen, att helt döda den, gick icke. Det är Laurentius Petris förtjänst.

I det historiska perspektivet tecknar, som jag nämnt den gregorianska sången en långsamt sjunkande kurva från 1520-talet till 1800-talets slut, och under 1900-talets första hälft en brant uppåtgående kurva.

Jag vill gärna få lov att understryka att den gregorianska sången på ett märkligt envetet sätt följer den reformerade svenska kulturen, i viss mening är den svenska linjen. Jag vill understryka detta därför att det händer faktiskt fortfarande att den gregorianska sången, exempelvis i introitus avböjes med den motiveringen att den aldrig kan anpassas till folkmålet. Den är, säger man, oupplösligt och oskiljaktigt förenad med latinet. Den tesen hävdas, har det sagts mig, också vid den av många svenska organister flitigt besökta Schola cantorum i Basel. Där använder man — har det sagts mig — gregoriansk sång i studiesyfte, men bara i pedagogiskt syfte och med latin. Samma invändning har jag hört också t. ex. i Danmark.

Är invändningen riktig så har den svenska kyrkan alltsedan Laurentius Petris dagar vandrat vilsna vägar. För honom och hans samtid, som verkligen hade levat sig in i den gregorianska sångens väsen och var förtrogen med dess praxis, var det, som jag visat, en alldeles naturlig och självfallen sak, att när man överförde gudsordet till folkmålet, så skulle den gamla kultsången följa med.

Det kan för övrigt vara värt att notera att de svenska reformatörerna i detta stycke intogo en självständig ställning gent emot Luther som i sin skrift av 1524/1525 *Wieder die himmlischen Propheten* bl. a. skriver: *Ich wollte heute gerne eine deutsche Messe haben, ich gehe auch damit um, aber ich wollte ja gern, dass sie eine rechte deutsche Art hätte. Denn dass man den lateinischen Text verdolmetscht und lateinischen Ton oder Noten behält, lass ich geschehen; aber es lautet nicht artig noch rechtschaffen. Es muss beides Text und Noten, Akzent, Weise und Geberde aus rechter Muttersprache und Stimme kommen: sonst ists alles ein Nachahmen, wie die Affen tun.* (Citerat efter Otto Scheels uppl. s. 77.)

För Luther är alltså ett överförande av texten till folkspråket och dess underläggande den gregorianska sången föga bättre än apekonster.

Invändningen mot translittereringen är f. ö. ohållbar eftersom den s. k. gregorianska sången först uppträder på grekisktalande mark. Det bekanta fyndet av *Oxyrhynchos* papyrerna från slutet av 200-talet innehåller bl. a. en melodi i mixolydisk tonart erinrande om vårt introitus på Kristi Himmelsfärdsdag. Det är noterat med grekiska bokstäver. Kan man översätta texten från grekiska till latin så kan man också översätta den från latin till svenska.

Men det fordras kunskap och smak.

Vår generation står nu alltså inför en uppgift, som måste betecknas som ytterst intressant och grannlaga. Det gäller att på nytt bygga upp en nedbruten tradition såväl ifråga om själva translittereringen av den kultiska sångens text, samt framför allt att föra ut det nu framlagda materialet till prästerna, körerna och församlingarna. Här möta oss betydande svårigheter.

De hänger nu, liksom på *Laurentius Petri* tid samman med själva språket. För reformationens män var nog denna uppgift ännu värre eftersom språket då var kantigare, mindre utvecklat än nu.

Våra vanskligheter hänger i viss grad samman med att den sista bibelöversättningen icke beaktade de musikaliska kraven. Alldeles särskilt livligt erfares detta i fråga om Psaltaren. Där ha översättarna lagt ner mera omsorg på utformningen av versarnas ingångsord än på de för recitationen väsentliga slutstavelserna i halvvers och finalis. Det är att hoppas att den av senaste kyrkomöte äskade nya översättningen av NT och Psaltaren ville beakta detta och komma de musikaliska kraven till mötes. Härigenom skulle många av de stötestenar, som f. n. irritera vid psalmodieringen kunna tagas bort, och psaltarsången, som är ett av de grundläggande elementen i den gregorianska sången, lättare utföras och läras.

I själva verket torde det svenska språkets egenartade accentförhållanden, som i viss mån bereda svårigheter såväl vid underläggandet av den svenska texten, som vid utförandet, dock kunna vara en fördel. "Vårt språk" säger *Gideon Danell*, "har ej stannat vid den stora tuklyvningen i tryckstarka och trycksvaga stavelser, som utmärker andra språk". Han

räknar med fyra grader av expiratorisk accent. Detta bereder vissa svårigheter vid språkets anpassning efter musiken men ger också, för den uppmärksamme iakttagaren vissa chanser att ge form åt musikens linje och rytmiska accenter, som andra språk sakna. I varje fall måste också själva utförandet ske under stark inlevelse både av musikens egenart och det svenska språkets särskilda charm och skönhet.

En svårighet, när det gäller utförandet, är att vi måste helt nyskapa traditionen ifråga om sångsättet. De flesta av oss äldre äro fostrade i romantiken, och vårt sångliga skönhetsideal utformat kanske efter Wagner: med den stora rösten, de fylliga brösttonerna gärna med vibratot som extra spets. Vi äro ordentligt trimmade att hålla fyrtakt och tretakt, i synnerhet vi som hört manskörerna till. Allt detta är absolut oförenligt med gregoriansk sång. Det gäller att skaka av sig detta. Den som vill bli en god gregoriansk sångare som solist eller korist får avsäga sig allt detta och bli såsom barn igen. "Utan att i omvänden eder och bliven såsom barn skolen I icke komma in i himmelriket", inte heller i den del därav som är den gregorianska sångens hörn. Det vill förfärligt mycket till. För den vuxne. Barnet klarar saken omedelbart. För det är inte heller kyrkotonarterna något märkligt eller svårlärt, såsom det lätt blir för den vuxne, som sitter fast i dur och moll.

Nu har ju dock den allmänna musikaliska utvecklingen gått i sådan riktning att den ger mera plats åt och förståelse för den gregorianska sången. Låt mig bara peka på det nya ideal för körklängen som exempelvis Schola cantorum i Basel strävar mot. En efter dess förebild intonerad kör bör lätt kunna utföra den liturgiska sången.

I avsaknad av inhemsk levande sånglig tradition får vi gå i lära utomlands och lyssna till dem som äger traditionen. Naturligtvis gå tankarna till de romerska läromästarena kanske i Solesmes, Beuron eller Maria Laach eller annorstädes. Men det finnes all anledning att lyssna och lära med förstånd. Det är tillbörligt att pröva lärdomarna i ljuset av vår egen tradition från reformationstiden. Laurentius Petris anvisningar äro läsvärda ännu i dag för en svensk. Inte överallt utomlands framföres en förebildlig gregoriansk sång. Inte alla romerska läromästare tala med samma tunga.

Jag håller före att vi i fråga om den nya sångtraditionen måste pröva oss fram till egen svensk linje. Det sker under övning och åter övning med den grundsatsen för öronen som Schweitzer nyligen formulerade på Duseborg för intonation av orgelns stämmor: "Es muss schön klingen", och med Birgittas kloka ord om kyrkosången: den skall vara "ej dåsig, ej figurerad, ej självsvaldig, utan hövisk och dämpad, samstämmade och framför allt, ödmjuk".

En vansklighet som många solister och körer lider under vid utförandet är att de synas vara hypnotiserade av notbilden liksom rädda för att de skulle råka hoppa över någon not. Härigenom verkar föredraget ofritt

och det musikaliska flödet hämmas. Det hör synbarligen samman med bristande förtrogenhet med text och melodi. Ofta kan man få det intrycket att bönerna och bibelorden, som skall sjungas, stoppats in i en hackelsemaskin, som spottar ut stavelserna med metronomisk säkerhet, som ett urverk. Möjligen har transkriberingen av musiken till åttondel-noter någon skuld häri.

Men den verkliga orsaken ligger säkerligen däri att såväl solisten som kören kanske också dirigenten hoppat över de första stegen av läran. Man sätter ofta kören på stora och vanskliga uppgifter för tidigt. Introitus i mässan exempelvis kräver ett stort mått av kunnande i den gregorianska sången innan man behärskar det. Dit kommer man inte annat än på den långa vägen. Vi behöver en grundläggande gregoriansk skolning från de enklaste versikeltonerna, över de enkla och de rikare psalmtionerna och venitemelodierna, över lektionstonerna och psalmantifonerna till introitus och till de underbara, men mycket krävande responsoria prolixa i matutinen. Det är inte rimligt att begära av en kör eller solist att de skall bemästra de största uppgifterna utan att ha tillägnat sig de enklare.

Här föreligger en stor och skön uppgift som väntar den innevarande generationen, att i det praktiska kyrkolivet levandegöra det stora musikaliska arvet, med dess rötter i fornkyrkan, eller varför inte i synagogan, det musikaliska arv som de svenska reformatorerna voro trogna emot, och som nu på nytt lyfts i dagens ljus på ett rikt sätt.

Arthur Adell.

Israel Olai Leimontinus och Rappehandskriften

År 1695 på söndagen Laetere visiterade biskopen i Kalmar stift, Henning Schütte, Madesjö pastorat, vid vilket tillfälle sedermera biskopen i Kalmar, Nicolaus Braun, installerades som kyrkoherde. Den förteckning över kyrkans inventarier, som framlämnades, hade upprättats redan 1666, men blivit utökad 1695. Bland de vid utökningen tillkomna föremålen fanns även "Skrifwen Musicbook — 1 st."

Denna musikhandskrift är med säkerhet densamma, som alltjämt förvaras i Madesjö kyrkoarkiv och är försedd med beteckningen III: 33 och med titeln "Swenska Messan". Handskriften omfattar 166 sidor, sidans storlek är 15—20 cm. Den är bunden i grått pappband och har brun skinnygg. Den är väl aktad och gör icke intryck att ha varit i bruk under längre tid.